

TOHUM

FİKRE
SANATA
RUHA

SAYI

162

KIŞ 2019

NİZAMİYE'DEN MONTESSORİ'YE EĞİTİM

Eğitimin Amacı: Fikrî Bağımsızlık Taklitten Tahkike • Eğitim Sisteminin Felsefesi ve Tarihsel Dinamikleri Üzerine • Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde Tıp Eğitimi • Klasik Eğitimden Moderniteye Osmanlı Maarifi • 2023 Eğitim Vizyonu • Eğitim Sisteminin İnşasına İlişkin Nazarî Bir Çerçeve Arayışı • Taşköprülüzâde Bağlamında Osmanlı'da İlimler Tasnifi • Eğitim Meselemize Gelenekli Yaklaşım: Osmanlı Eğitim Tecrübesi • Estetik Arayışında Toplumsal Bir Mutabakat Mümkün Müdür? • Öğrenme Ve Mekan • "Ya Tahammül Ya Sefer!" İnsanın Evcilleştirilmesi Sorunu: Eğitim ve Modern Zamanlar • Hiçbir Şey Veremiyorsan Fırsat Ver • Şehir Okulu ve İnsanın İnşası

Yusuf Karaca:
Bütün Dünya Müslümanları
Bir Güç Olarak Dünyada
İtibar Kazanırlarsa,
Hindistan Dize Gelir

KLASİK EĞİTİMDEN MODERNİTEYE OSMANLI MAARİFİ

DR.VEHBİ BAYSAN

*İbn Haldun Üniversitesi
Öğretim Üyesi*

Tarihçiler genellikle Osmanlı'da eğitim kurumlarının tarihini Orhan Gazi'nin (d. 1281 – v. 1362) İznik'i 1331 yılında Bizans'tan alması ile başlatır. Bu şehri başkent yapmasının ardından iki kilise binası (bazı kaynaklar bu binaların manastır olduğunu da söyler) yeniden ve farklı bir fonksiyonla kullanılmak üzere tahsis edilir. Bir kilise binası medreseye çevrilir ve ilk Osmanlı medresesi böylece kurulmuş olur. Buradaki ilmi hareketliliği arttırmak için Kayseri, Konya gibi Selçuklu medreselerinden ve hatta Arap yarımadasından Türkistan'a kadar uzak diyarlardan hocalar davet edilmiştir. Davud Kayseri, Taceddin Kürdi bu medreseye intisap etmiş ilk akla gelen zamanın tanınmış hocalarındandır. Diğer kilise binası imarethane, yani muhtaç olanlara ücretsiz yemek dağıtan bir kurum olarak tasarlanır ve faaliyete başlar. Hatta Orhan Gazi bu imarethanede ilk yemeği kendi elleriyle dağıtarak bu konuya verdiği önemi ve hayır yolunda öncülüğünü de göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmet (d. 1432 – v. 1481) tarafından 1463-1470 yılları arasında Fatih camiine ek olarak özgün bir mimari ele kurdurulan Sahn-ı Seman

Medreseleri eğitim kurumlarının oluşumunda kilometre taşlarından biridir. Vakfiyesinin 51. Sayfasında şöyle yazar: “Devletin merkezinin ilim diyarı olması için camii şerifin etrafında sekiz medrese ve bu medreselerin arkasında Tetimme ismi ile anılan birer küçük medrese, toplam on altı medrese ve cami-i şerifin garbe mail olan kapısı tarafında bir dâru't-ta'lim (eğitim kurumu) bina buyurdular ki her medresede hamele-i ulum (ilim sahiple-ri) fazilet elde etme arzusu ve kabiliyeti olanlara ilim öğretsinler...”

Bu kurum sırasıyla Molla Hüsrev (vefatı 1480), Hocazâde Muslihuddin Efendi (vefatı 1488), Molla Lutfi (vefatı 1495), Şeyhülislâm Alâeddin Arâbî Efendi (vefatı 1496), Kesteli (vefatı 1496) gibi dirayetli hocaları, dönemin ilmi seviyesini yansıtan ders programları ile özgündür.

Katip Çelebi, “Sultan Mehmed (Fatih Medreselerinde) kırk akçe ile riyaziyat ve ilm-i kelim, otuz akçe ile Miftah, Meani ve Sadruşşeria, kırk akçe ile Şerh-i Mevakif ve Şerh-i Makasid, elli akçe ile vezirlerin yaptırdıkları ‘hariç’ denen medreselerde Hidaye, elli akçe ile padişahın yaptırdığı ve ‘dahil’ denen medresede ‘Hidaye’ okusun, sonra Semaniyenin birine girsin, sonra kadı çıkabilir buyurdular!..” derken, Gelibolulu Ali her bir kitabın bir

*Fatih Sultan Mehmet
(d. 1432 – v. 1481)
tarafından 1463-1470
yılları arasında Fatih
camiine ek olarak
özgün bir mimari ele
kurdurulan Sahn-ı
Seman Medreseleri
eğitim kurumlarının
oluşumunda kilometre
taşlarından biridir.*

aşama olduğunu şu sözlerle teyid etmektedir: “En aşağı derece yirmi beş akçe ile «Haşiye-i Tecrid» medresesi olup bir sene bunda çalışıp ehliyetini gösterdikten sonra «Miftah Medresesini», kırklı medrese, sonra Hariç ve Dahil ve Sahn’a ulaşır. Her medresede üçer ders (ilim) ve her derse bir zaman devamı şart kılınmıştır!...”.

Kanuni Sultan Süleyman (d. 1494 – v. 1566) dönemine eğitim konusunda yüz yıl sonra yeniden yapılanma sürecine girildiği gözlemlenmektedir. 1551-1558 tarihleri arasında Mimar Sinan (d. 1489 – v. 1588) tarafından Süleymaniye camii bünyesinde inşa edilen Süleymaniye Medreseleri yenilenen müfredatı, hocaları, öğrencileri ile gayet prestijli bir eğitim kurumu konumunu uzun müddet sürdürmüştür. Tıp medresesiyle dikkat çeken bu kurumun vakfiyesinde verilen

önem şöyle sunulmaktadır: “İlm-i tıp için bina olunan hoş medresede fazilet, anlayış, kuvvetli kavrayış ve hassasiyetle tanınan, iç görüş, zeka ve duyuları sağlam olmakta bilinen ölçme ilminin inceliklerini bilen, beden ilminin küllî ve cüzî meselelerine vakıf olan zamanın Eflatun’u ve şimdinin Aristo’su, İsa gibi tabibler arasında mümtaz ve Calinus gibi hekimler ayarında en önde olan bir kimse müderris olsun, tıp talebelerine geçmiş hekimlerin tıp kanunlarında özet olan kaideleri tahsil hususunda atılğan ve şifada önemli seçkin ve doğru olan kaide-leri kolaylaştırma hususuna önem verip derslerine devamlı olması ve diğer gerekli şeyleri de yapması halinde günlük vazifesi yirmi akçe olacaktır...”.

Sultan III. Selim (d. 1761 – v. 1808) sanayi devrimi devam ederken ve Fransız ihtilalinin gerçekleştiği (1789) yıl tahta çıktığında çok farklı bir dünya ve gereklilikleriyle karşı karşıya kalmış bir devlet miras almıştı. Avrupa’da teknoloji alanındaki gelişmeler ve bu gelişmelerin savaş sanayiine transferi nedeniyle devletin ilgisi kaçınılmaz olarak askeri konulara odaklanmış durumdaydı. O nedenle, var olan askeri eğitim kurumu yeniden yapılandırılma kararı alındı ve 1734 tarihinde kurulmuş olan Hendesehane dahilinde iki okul daha ihdas edildi: Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1834’te Mekteb-i Harbiye, daha sonraları ise Kara Harp Okuluna dönüşecek) ve Mühendishane-i

Bahr-i Hümayun (sonraları Deniz Harp Okuluna dönüşecektir). Global gelişmeler ile paralellik arz eden bu okulların kuruluşu tesadüfi değildir: Sanayi devrimiyle 18. yüzyılda bilim ve teknolojinin harp sanayiine transferi ve bu alandaki köklü değişiklikler, ateşli silahların kullanımının artması ve paralel olarak yeni savunma sistemlerinin gelişmesi orduda formel eğitimi zorunlu kılmıştır. Doğrudan sahada yapılan klasik ordu taliminden farklı olarak teknolojik detayları öğretmek üzere sınıf ortamı bir gereksinim olarak ortaya çıktı ve dünya çapında okullaşmaya gidildi.

Sultan Selim’in Nizam-ı Cedid adıyla başlattığı reformlar kendisinin Topkapı sarayı avlusunda katli ile sona erdi. Devleti Aliyye’de yeniden yapılanma 1826’da Yeniçeri’nin kaldırılmasının ardından gerçekleşebildi ve Osmanlı bürokrasisinde yepyeni bir sayfa açıldı. Kamuoyu algısını yönlendirme stratejisinin ilk örneklerinden sayılacak ve bazıları için pek de ‘hayırlı’ olmayan bir olay ‘Vakai Hayriye’ olarak adlandırıldı; hemen ardından kurulan yeni orduya kamuoyu nezdinde kabul görmesi, itibarlı olabilmesi için ‘Asakir-i Mansure-i Muhammediye – Hz. Muhammed’in Muzaffer Askerleri’ adı verildi. Ekim 1826’da Evkaf Nezareti kurularak yüzyıllardır ilmiye sınıfının kontrolünde olan vakıfların tüm gelirleri hazineye devredildi. Böylece askeri desteği kaybet-

miş olan ilmiye sınıfı finansal özgürlüğünü de yitirmiş oldu. Öncelikle yeni kurulan ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere Mart 1827'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ihdas edildi.

Medreselerde eğitim ilmiye sınıfı tarafından yürütülmeye devam etti ancak finans sorunları giderek artmaya başladı. Bu durum devlet bürokrasisinin tamamen merkezleştiği ve yeni nezaretler ile müdürlükler ve meclislerin kurulduğu 1830'lar boyunca devam etti. Umur-ı Nafia Nezareti dâhilinde kurulan Ders Vekaleti yeni memur kadroları yetiştirmek üzere 1839 yılında rüşdiye seviyesinde Sultanahmet Camii derununda Mekteb-i Maarif-i Adli ve Süleymaniye Camii derununda Mekteb-i Ulum-ı Edebiye adlı iki ayrı okul açarak ilk kez eğitim işlerine de el atmış oldu. Bu yeni gelişme, eğitimde 'ikilik' yarattığı yolunda eleştirilere maruz kalmış, sonraki yıllarda 'mektep / medrese' çatışmasına vesile olmuştur.

Tanzimat fermanının ilanından sonraki birkaç yıl eğitim işlerine türlü nedenlerle el atılamamıştı. 1844 yılı Ocak ayında Sultan Abdulmecid (d. 1823 – v. 1861) Babıalî'ye yaptığı ziyaretlerden birinde askeri alanlar hariç Tanzimat fermanının öngördüğü reformlar konusuna yeterince ilgi gösterilmediğinden şikâyetle özellikle eğitim alanında acilen adımlar atılmasını emretti. Bunun üzerine Mart 1845'te

Melekpaşazade Abdülkadir Beyefendi başkanlığında Arif Hikmet Beyefendi, Vakanüvis Es'ad Efendi, Fetva Emîni Arif Efendi, Divan Mütercim-i Evveli Keçecizade Fuad Efendi gibi üst düzey bürokratlardan oluşan Meclis-i Muvakkat-ı Maarif resmen teşkil edildi. Çalışmalarını iki haftada bir toplanarak sürdüren meclis dört ay sonra, Temmuz 1845'te, eğitim konusundaki önerilerini listeleyen detaylı bir rapor hazırladı ve hükümete sundu. Ana hatları ile Tanzimat dönemi devlet eğitim politikasını belirleyen bu rapor aslında 1331'de kurulan İznik medreselerinden bu yana oluşmuş bir kültürün 500 küsur yıl sonra paradigma değişikliğini de sembolize etmekteydi.

Meclis, eğitim sisteminin üç kademeli olarak düzenlenmesi gerektiğini önerdi: 1) var olan mahalle mektepleri ya da diğer bir adıyla sıbyan mektepleri koşulları iyileştirilmek ve yeni bir nizamname oluşturulması şartıyla bu kademenin ilk basamağını teşkil edecek; 2) yine var olan rüşdiye mektepleri yeniden düzenlenme şartıyla ikinci kademe oluşturacak; 3) başkentte Darülfünun adında tümüyle yeni bir yüksek öğretim kurumu ihdas edilecek. Son olarak, eğitim işlerinin düzenli takibi için üyelerinin daimi olarak bu konuda çalışacağı Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulması önerildi. Rapor ayrıca insanların cehaletinin toplumda belirsizlik ve düzensizlik yaratabileceğini, sadece eğitimi ve

Sanayi devrimiyle 18. yüzyılda bilim ve teknolojinin harp sanayiine transferi ve bu alandaki köklü değişiklikler, ateşli silahların kullanımının artması ve paralel olarak yeni savunma sistemlerinin gelişmesi orduda formel eğitimi zorunlu kılmıştır.

zenginlik ile huzur içinde yaşayan insanların toplumda barış ve düzeni tesis edebileceğinin altını çizdi. Bu nedenle, okuma yazma öğrenip kariyerinde ilerlemek isteyenlerin bu emellerine doğrudan ulaşabilmeleri gerektiği vurgulanarak sunulan imkânların artırılmasının önemi vurgulandı.

Bu yeni yapılanma konsepti İkinci Meşrutiyet'e kadar aynen ve sonrasında ise belli başlı ideolojik değişiklikler ile devam etti. Sultan II. Abdülhamid zamanında teknik eğitime daha çok ağırlık verilmiş olsa da yeni açılan rüşdiye ve idadilerin temelinde devlet bürokrasisine nitelikli memur yetiştirme isteği yatmaktadır. Devleti Aliyye'nin son yüzyılında eğitim devletin doğrudan kontrol ettiği önemli alanlardan biri, belki de birincisi olmuştur.